

Eretria indică evoluția către descompunerea principiilor de compoziție tradițională. Autorul nu cunoaște mozaicuri din perioada elenistică târzie sau romană. Semnalăm că un fragment de asemenea mozaic, cu decor de croșete de meandru, a fost descoperit la Histria, datînd din ultima fază a templului Afroditei (prima jumătate a veacului I î.e.n.), încă inedit.

Unul dintre motivele decorative utilizate de către D.S. pentru analiza stilistică este acela al vrejului (*Rankenornament*), al cărui studiu ocupă un capitol special. O cercetare recentă consacrată aceluiași motiv, întreprinsă de către Michael Pfrommer (*Großgriechische und mittelitalische Einfluss in der Rankenornamentik frühhellenistischer Zeit*, JdI, 87, 1982, p. 119—190), vine să îmbogățească substanțial cunoștințele noastre, punînd în discuție influența centrelor italice asupra unor regiuni periferice ale lumii grecești, ca Macedonia, Tracia, coloniile nord-pontice sau Egiptul ptolemaic. Mozaicurile împreună cu bogatul registru de reprezentări din ceramică italiotă, acum puse în valoare pentru excepționala lor varietate iconografică, se alătură în a îmbogăți dosarul documentelor de artă din a doua jumătate a veacului al IV-lea și începutul celui următor. Aceste două categorii de documente se dovedesc a fi prețioase izvoare comparative pentru cercetarea, printre altele, a torenticii grecești, tracie sau scitice din această vreme (fapt pus în valoare mai ales de către cercetarea lui M. Pfrommer, mult mai analitică și mai cuprinzătoare).

O dată cu epuizarea mijloacelor tehnice ale artei mozaicului din pietre de rîu se pune problema noii tehnici, aceea a mozaicului din *tessera*, realizat din pietre tăiate în formă cubică. Cele mai vechi sînt cele de la Morgantina din Sicilia de la sfîrșitul sec. al III-lea sau începutul sec. al II-lea. Faza intermediară o constituie mozaicurile din pietre de rîu și pietre tăiate poligonal (tehnica mixtă) sau numai din pietre poligonale. Din cea de a doua categorie face parte și mozaicul descoperit la Callatis în 1966 și publicat de G. Iconomu, *Pontice 1*, 1968, p. 243 urm., fig. 7 și 8, pe care D.S., cat. 163, îl consideră strîns înrudit cu unul de la Priene, publicat de autor pentru prima dată, cat. 169, pl. 84, cu decor de rozete, precum și cu cele de la Atena, *Hesperia*, 1973, p. 153, pl. 32/a (cat. 151, pl. 78/1,2), datat în a doua treime sau în a doua jumătate a sec. al III-lea, cu cel de la Tainaron, *AAA*, 1975, p. 175, fig. 7 (cat. 170, pl. 81/1,2), datat în secolul al III-lea, și cu cel de la Pergamon (O. Ziegenhaus și G. de Luca, *Altortümer von Pergamon XI 1, Das Asklepeion*, 1968, p. 28 urm., pl. 14/69, cat. 166, pl. 83/1), din a doua treime a sec. al III-lea. În lumina analogiilor propuse de către D.S., datarea lui G. Iconomu (« în epoca elenistică târzie, în sec. II—I î.e.n., eventual chiar aproape de începutul erei noastre ») se cere revizuită, înînd seamă și de faptul că descoperirea mozaicului de la Callatis s-a produs în cursul unor săpături de salvare.

București, iunie 1983

Petre Alexandrescu

GERHARD ZIMMER, *Römische Berufsdarstellungen*. Berlin, Gebr. Mann, 1982, XII + 254 p. și 209 fig. în text (Deutsches archäologisches Institut, Archäologische Forschungen, Band 12).

Cercetarea este consacrată analizei scenelor ilustrînd munca și meșteșugurile de pe stelele funerare, monumentele votive și firmele de magazin. Ca izvoare ajutătoare, autorul a folosit graffiti, reliefuri și unele picturi murale de la Pompei și Herculaneum. De asemenea el a adăugat și monumentele care oferă indicații cu privire la uneltelile sau produsele ce indică profesiunea celui decedat sau a dedicantului. Monumentele analizate se limitează, din punct de vedere geografic, la peninsula italică și la Gallia Cisalpină, cele din alte provincii romane fiind înșirate într-o listă specială de la sfîrșitul volumului.

Obiectul de studiu îl formează 198 de monumente care au reprezentarea intenționată a comanditarului, ca meseriaș sau negustor. Conceptul de « comanditar » este analizat într-un capitol aparte, pornind de la un loc semnificativ din Petroniu, *Sat. 71*. Majoritatea monumentelor se situează în primele două secole ale erei noastre. Prima epocă de înflorire a acestei categorii de monumente aparține vremii lui August și Tiberiu, iar ultima primei jumătăți a veacului al II-lea, după care apariția unor asemenea reprezentări scade vertiginos, pînă la dispărea în sec. al III-lea.

Partea centrală a cercetării este consacrată sociologiei reprezentărilor profesionale, și aici stă și contribuția originală și modernă a lui G. Z. El clasifică mai întîi meseriile reprezentate în funcție de criteriul anticvarice (reprezentările de unelte, produse, mărfuri etc.) și în ordinea catalogului pieselor, din partea a doua a volumului : măcelari, brutari, țesători de lînă, pieliari, lucrători în metal, lemnari, constructori de corăbii, picturari, *mensores*, olari, corăbieri, negustori și cărăuși. Se examinează apoi, cu valoare paradigmatică, 3 zone economice de concentrare a

acestor monumente, : Capua, pentru perioada republicană tirzie, Aquileia pentru începutul erei noastre și Ostia pentru sec. al II-lea. Analiza se desfășoară apoi pe larg în capitolul intitulat « Verwendung und Bedeutung d. Berufsbilder », unde G. Z. examinează atributele meseriilor, comparativ cu simbolistica funerară, modalitățile de reprezentare (îmbrăcămintea meseriașului, meseriașul ca « maistru », meseriașul ca antreprenor etc.), pentru a conchide apoi asupra evoluției istorice a conștiinței de sine a meșteșugarilor.

Cercetarea morfologică începe cu un scurt istoric al reprezentărilor profesionale din arta greacă, începând cu seria de *pinakes* protocorintice din sec. al VII-lea până la reliefurile cu banchet funebru și până la acele *columnellae*, monumente funerare în formă de coloană cunoscute la Atena din sec. al III-lea î.e.n. După ce face inventarul elementelor iconografice elenistice preluate la Roma, G. Z. stabilește caracteristicile formale ale reliefurilor cu reprezentări profesionale. În concluzie, autorul încearcă să reevalueze conceptul lui R. Bianchi Bandinelli *arte plebea*, pornind de la studiul monumentelor examinate în volum : « Postularea unei forțe creatoare a membrilor plebei romane se poate face numai în ceea ce privește elementele de conținut, în timp ce ea este exclusă pentru mijloacele de expresie, cu toate caracteristicile lor formale ».

Partea a doua a volumului este ocupată de un catalog dezvoltat al tuturor monumentelor, ordonat după criteriile anticvarice, fiecare piesă excelent ilustrată.

Ca și alte numeroase lucrări monografice, apărute în ultima vreme, cartea lui G.Z. a format obiectul unei teze de doctorat, susținute în 1978 la Facultatea de Filozofie a Universității Ludwig-Maximilian de la München, indicând încă o dată înălțimea « ștachetei » de la care se acordă în FRG titlurile academice.

București, mai 1984

Maria Alexandrescu Vianu

A. LENGYEL — G.T.B. RADAN (ed.), *The Archaeology of Roman Pannonia*. Lexington—Budapest, The University Press of Kentucky — Akadémiai Kiadó, 1980, 506 p. + CLXVII planșe aparte și o hartă.

Volumul se publică sub îngrijirea lui Alfonz Lengyel, decan al Institutului de artă și arheologie mediteraneană din Cincinnati (Ohio), și George T. B. Radan, profesor de artă și arheologie la Villanova University (Pennsylvania), care semnează o substanțială introducere (p. 17—31) privitoare la progresul studiilor arheologice și istorice asupra Pannoniei romane.

Volumul se deschide cu trei studii tratând probleme oarecum colaterale titlului propus : astfel, Ferenc Fülöp prezintă cercetarea istoriei acestei provincii în Ungaria (*limes*, așezări urbane, p. 33—56); Sándor Soproni tratează despre geografia Pannoniei (stringe sursele antice privitoare la forme de relief, ape, agricultură și resurse naturale, p. 57—63); Otto Trogmayer face o prezentare a Pannoniei înainte de cucerirea romană (paleolitic, neolitic, epoca bronzului și cea a fierului, p. 65—84).

Urmează nu mai puțin de 15 studii tratând probleme de un deosebit interes pentru istoria Pannoniei și arheologia romană în general. Menționăm pentru început contribuția lui László Barkóczy, care prezintă istoria acestui teritoriu înainte de cucerirea romană, apoi pe aceea a provinciei de la cucerirea și organizarea ei sub Flavii până la mijlocul secolului al V-lea (p. 85—124). Urmează studiile semnate de Jenő Fitz despre administrație și armată (p. 125—140), populație (p. 141—159), precum și unele aspecte ale vieții romane cotidiene (p. 161—175). Edith B. Thomas semnează o valoroasă contribuție privind religia în Pannonia (divinitățile clasice ale panteonului greco-roman, cultele orientale, creștinismul, p. 177—206). S. Soproni studiază drumurile, îndeosebi pe baza itinerariilor antice și inscripțiilor militare (p. 207—217), precum și evoluția *limes*-ului — din secolul I e.n. până în secolul al IV-lea (p. 219—238).

Viața civilă în Pannonia formează obiectul capitolelor semnate de : Klára Póczy, despre așezările din Pannonia (îndeosebi procesul de urbanizare, p. 239—274); Edith B. Thomas, cunoscuta specialistă în problema *villae*-lor din Pannonia (p. 239—321); J. Fitz, despre viața economică (agricultură, meșteșuguri, comerț, p. 323—335); Katalin Biró-Sey, despre circulația monetară (din perioada romană până în antichitatea tirzie, p. 381—383); de asemenea, Éva B. Bónis despre ceramică (de uz comun sau de lux, locală sau de import, dar și despre opaițe sau teracote, p. 357—368; vezi fig. 64—67, unde prezintă principalele tipuri de vase din lut ars din Pannonia, din secolul I până în secolul al IV-lea). De asemenea, Edith B. Thomas tratează despre piese de armament : coifuri, scuturi (*umbones*), pumnale (p. 385—396).